

JOSIP OSTI

JOSIP OSTI

Razvezan jezik in razigrana domišljija

(o prozi Ranka Marinkovića)

Zdi se mi, da nas, med drugimi, tudi delo hrvaškega pripovednika, dramatika in romanopisca Ranka Marinkovića lahko prepriča, da je v literaturi in umetnosti nasploh ne redko sodobnejše tisto, kar je ustvarjeno v bližnji ali daljni preteklosti, kot marsikatero delo iz sedanjega časa. Če seveda sodobno razumemo kot primerno duhu časa in aktualno, ne le trenutno, temveč predvsem na način, na kakršen so večno aktualna resnično vrhunska umetniška dela.

Marinković, ki je umrl v začetku leta 2001, je bil rojen leta 1913 na otoku Visu. Srednjo šolo je končal v Splitu, kjer je začel pisati, še preden je odšel na študij v Zagreb. Zato ne preseneča, da so njegova, posebno zgodnja dela zaznamovana z mediteranskim ozračjem rojstnega kraja in lastnostmi ljudi, ki jih je to okolje izoblikovalo. Med njimi je veliko takšnih ali drugačnih posebnosti, kakršen je bil v hrvaški književnosti tudi sam s svojim južnjaškim temperamentom, pesniško senzibilnostjo in intelektualno kritičnostjo do vsega, tudi do samega sebe. S posebnim humorjem, ironijo, ki jo je vedno krepila avtoironija, ter satiro in celo občasnim cinizmom je snemal masko z obraza življenja, ki se je v njegovi literaturi kazalo predvsem kot groteskno.

Marinković, po Krleži zagotovo eden od najpomembnejših hrvaških pisateljev, se je v literaturi, kot mnogi, prvič oglašil že leta 1931 s pesmimi. Čeprav je nadaljeval s pisanjem lirike, se je konec tridesetih let njegovo literarno ustvarjanje osredotočilo predvsem na gledališče. Leta 1937 je napisal dramo z naslovom *Albatros*, ki je bila uprizorjena dve leti kasneje, objavljena pa šele leta 1948 v njegovem knjižnem prvencu z naslovom *Proze*; ta je še dodatno opozoril na pisateljevo pripovedno nadarjenost in posebnost. O njegovem ukvarjanju z

gledališčem pred drugo svetovno vojno priča knjiga gledaliških kritik *Geste in grimase* iz leta 1951. Po končani vojni, ki jo je preživel v italijanski internaciji in zavezniškem sinajskem zatočišču El Shatt, je bil do leta 1950 direktor drame v Zagrebu, potem pa profesor na Akademiji za gledališko umetnost. Ob pedagoškem delu je Marinković še naprej pisal o gledališču in za gledališče. Del njegovih študij in esejev je objavljen v knjigi *Nevesele oči klovna*, z dramo *Glorija* iz leta 1956 pa se je nedvomno uvrstil v sam vrh hrvaških dramatikov. Toda tokrat bom pozornost posvetil predvsem njegovi prozi, ki je svoje vrhove dosegla v zbirki novel *Roke* iz leta 1953 in romanu *Kiklop* iz leta 1965.

Nekatere novele, ki jih je Marinković objavil v več knjigah pred zbirko *Roke* in po njej, lahko prištejemo tudi med njegove najboljše, toda prav ta knjiga nam omogoča najboljši vpogled v pisateljeve jezikovne umetnine. Bruno Popović je dejal, da so *Roke* "klasična knjiga moderne proze", in dodal, da je "pred nami univerzalistična knjiga intelektualno humanega razumevanja človekove tragikomičnosti, literarna zavest, ki ji nič človeškega ni tuje". Iz v njej zbranih novel je razvidno, s čim in na kakšen način se je Marinković ukvarjal v svojem pripovedništvu. Z vsakdanjim življenjem v izoliranem otoškem svetu in z nenavadnimi eksistencami tako imenovanih malih, navadnih ljudi. In predvsem da je, kot je dejal po Marinkovićevo smrti Ante Stamač, "jezik 'glavni junak' njegove literature. Zagotovo je bil prav zaradi tega njegov pripovedni postopek tudi v novelah, ki jih je objavil že pred vojno, resnično moderen. Kljub temu, da je takrat v večji meri uporabljal otoški dialekt, ki ga je kasneje bolj ali manj približal knjižnemu jeziku. Čeprav v novelah ohranja zgodbo, je ta, tudi ko je realistično zasnovana, predvsem zaradi nepričakovanih jezikovnih zasukov in vpogleda v človekovo temno notranjost, nenavadna, večplastna in večpomenska. Posebno pozornost posveča Marinković zvenu besed. Zato so njegovi teksti prepolni zanimivih in presenetljivih besednih iger oziroma "orgij besed". Prav s pomočjo jezika, v katerem se prežemata zven in pomen besed, je Marinkoviću uspelo dialektalno, lokalno in nacionalno povzdigniti do univerzalnega. Kot se spodobi za mojstra opazovanja, pisatelj ob tem ne spregleda usodnosti navidezno majhnega v človekovem življenju. Kot tudi dejstva, da pogosto majhen nesporazum med ljudmi pripelje do točke, v kateri se resno zastavljajo vprašanja življenja ali smrti. Mediteranska svetloba, ki odganja sence, zanj ni idilična, kajti večkrat najdejo sence pred njo zavetišče v človeku. S to svetlobo, ki ni več samo svetloba sonca nad njim, temveč tudi sonca v njem, nam predvsem razsvetli temno plat človeka in medčloveških odnosov, v katerih se najbolje pokaže človekovo bistvo. S tem pa tudi njegova nagnjenja k surovosti in nasilju, ki ga približujejo živali in celo enačijo z njo. Marinković s svojo pripovedno analitičnostjo, ki kljub njegovi rahločutnosti do tistega, kar človeka resnično naredi človeka, ni sentimentalna, izpodkopava temelje lažnemu humanizmu in optimizmu, ki pogosto spregledata človekovo neumnost in njene posledice. Zato tudi namen njegovega humorja ni samo zabavati, temveč ima enako funkcijo kot ironija ali satira. S humorjem, ki je največkrat črn, in z njegovim stopnjevanjem

celo do cinizma snema lažno pozlato z mnogih navideznih vrednot in predsodkov. Humor pri njem je, kot bi dejal Popović, "moralni, poetski, intelektualni korektiv resničnosti", ena izmed lastnosti "korozivno poetskega duha" njegove umetnosti, s katerim demistificira svet, življenje in človeka.

Novela *Roke* je posebno zanimiva, ne le zato, ker je po njej zbirka tudi naslovljena, temveč predvsem zaradi tega, ker je v njej pripovedno suvereno izpeljana tema rok, ki je pogosto prisotna v Marinkovičevi prozi. Roke so, kot pravi v noveli z naslovom *Samotno tvoje življenje*, krive za marsikaj, tudi za mnoge zločine. Temu ne oporeka, toda z vprašanjem, kaj bi bilo, ko ne bi bilo rok, kaže, da ima ta trditev, tako kot marsikatera druga, tudi svojo drugo plat. Pravzaprav ves čas piše prav o človekovi drugi plati. Pa tudi o drugi plati besede, ali kot pravi v noveli *Objem*: "Besedo je treba dvakrat obrniti, če hočeš, da spoznaš, kaj je." Toda vrnimo se k noveli *Roke*. V njej, ki je po pripovednem postopku drugačna od drugih, govori Marinković o človekovih rokah, ki se tudi med seboj pogovarjajo, pove pa veliko o človeku nasploh. O tem, kaj vse ta naredi dobrega in slabega prav z rokami. Ko govori o spopadu človekovih rok med seboj in z rokami drugega človeka, pravzaprav govori o nenehnem boju nasprotujočih si sil v človeku in človeka z drugim človekom. O človekovi odtujenosti in absurdnosti njegovega življenja, o čemer se posebno v moderni literaturi lahko največ pove z grotesko, je pisal tudi v drugih novelah. V njih ima enako ironičen odnos do mnogih človekovih slabosti, pa naj so te posledica njegovega značaja ali njegovih navad oziroma prilagajanja konvencijam časa in prostora: do njegovega "papagajskega življenja", samoljubja in ošabnosti, do idiličnega pojmovanja sreče in pričakovanja romantične ljubezni, ki je zanj, tako kakor življenje, nenehni boj angelov z demoni, in tudi do slabosti družbe, življenja in sveta nasploh. Ironični nasmeh je zanj edini odgovor na groteskno "strašno neskladje", pa naj je to Božje delo ali ne, kajti po njegovem mnenju se ironično smeji "človek, ki ve, kaj govori". Zanj so tudi "vsi nagrobni napisi v glavnem groteskni". Prav zato je groteska, ki s prežemanjem humornega in tragičnega tudi resnično naredi za fantastično, lahko rečemo, Marinkoviću pisana na kožo. Zato je v novelah, ki so ustvarjene z dinamiko in dramo pogovornega jezika, tudi na dogodke v času druge svetovne vojne ali po njej gledal skozi prizmo groteske, v nasprotju z mnogimi pisatelji, ki se jim ni uspelo izogniti uveljavljeni oziroma s poetiko socialističnega realizma predpisani šabloni. Opredelitev za grotesko, ki izvira iz njegove človeške in umetniške narave, Marinkovića hkrati uvršča med najpomembnejše pisatelje dvajsetega stoletja ne le na Hrvaškem. Mnogi, ki so pisali o njegovi literaturi in z njo ustvarjeni sliki sveta, so, ne brez razloga, poleg Dostojevskega omenjali Kafko in Joycea, pa tudi Becketta. Zaradi tragičnosti in tragikomičnosti oziroma grotesknosti Marinkovičeve literature. To posebno velja za njegov roman *Kiklop*, za katerega je prejel NIN-ovo nagrado za roman leta na takratnem srbo-hrvaškem jezikovnem območju.

V romanu *Kiklop*, v katerem Marinković govori o prepoznavno zagrebških boemskih umetniških krogih neposredno pred drugo svetovno vojno in po

njenem začetku, je glavni lik, Melkior Tresić, ves čas *nad prepadom*. Tudi takrat, ko je ta neviden oziroma ko gre za prepad v njem. Zdi se mi, da prav od tod izvira njegov "človeški strah", Phobos, ki ga ima, ob Erosu in Thanatosu, Ivo Frangeš za temeljni steber, na katerem je zgrajena impresivna in zelo zapletena romaneskna zgradba. V tem prvem Marinkovičevem romanu, ki je za mnoge vrh njegove čarobne pripovedne gore, poteka še bolj čuden in *paradoksen* pogovor kot v noveli *Objem*, v kateri je ta "zvito obrnjen na glavo", pa naj se Melkior pogovarja z drugimi ali s samim seboj. Pogovor, ki v nerazvozljiv jezikovni vozle zapleta njegovo negotovo usodo in usode mnogih drugih. V življenju, ki je enkrat teater absurda, drugič čudovit in hkrati nevaren cirkus, tretjič bordel, najpogosteje pa karnevalski ples v maskah oziroma "krvoločni in klavrni vodvil ... z dramatičnim koncem". V katerem udeleženci, ki so predvsem tragični komedijanti, bodisi poklicni igralci ali ne, z nataknenimi ali snetimi maskami, v tej realistično-fantastični predstavi, ki je režirana s filmsko tehniko montaže atrakcij, govore v mešanici lastnega jezika in jezika mnogih literarnih likov. Marinković namreč poleg mnogih zgodovinskih osebnosti priključuje like iz del Homerja, Danteja, Rabelaisa, Cervantesa, Moliéra, Shakespearea, Goetheja, Leopardija, Gogolja, Dickensa, Tolstoja, Dostojevskega in mnogih drugih pisateljev. Tudi mnoge ideje. Posebno filozofov. Od Sokrata, Aristotela in Platona prek Voltaira, Kanta in Hegla do Schopenhauerja, Nietzscheja in drugih mislecev. Bogato galerijo moških in ženskih likov, s katerimi ima osrednji lik, Melkior, takšne ali drugačne stike, dopolnjujejo tudi liki iz starogrških mitov in biblije. Od kiklopa Polifema, ki se s svojim ljudožerstvom, kot kaže tudi naslov romana, razrašča v vseobsegajočo metaforo, do Prometeja oziroma od Adama in Eve do Kajna in Abela, s katerima so se "začele človekove nesreče". In je težko ločiti, kaj se dogaja v glavi Melkiorja, ki je diplomiral filozofijo in je sam, tako kot avtor v tem času, pisatelj in gledališki kritik, kaj pa okrog njega. V tem romanu se zrcali marsikaj iz Marinkovičeve avtobiografije. Če vemo, recimo, da je študiral psihologijo, nas ne preseneti prisotnost Adlerjevih idej. Svojevrsne avtobiografičnosti se ni hotel niti mogel izogniti, kajti gre predvsem za roman o intelektualcu.

Melkior je napoved in začetek vojne izpolnil ne le s strahom, temveč tudi z občutkom krivde. Zaveda se, da je z divjo in krvavo vojno prišel konec kulture. Norosti časa se skuša upreti z ironijo, parodijo, sarkazmom in cinizmom. Nekateri ga vidijo kot "resnega, treznega in *zaskrbljenega* človeka", sam pa je kot marsikateri hrvaški in srednjeevropski intelektualec, humanist v nehumanem času, razpet med mnogimi nasprotujočimi si skrajnostmi. Med preteklostjo in prihodnostjo, med idealizmom in materializmom, ideološko levico in desnico, idejami in dejanji, znanostjo in vedeževanjem ter marsičim drugim, kar je prinesel s seboj predvojni čas, v katerem sta bila na pohodu fašizem in boljšešizem, in vojna kot posledica "umazane politike" in njene propagande.

Kiklop govori o blodnjah intelektualca in umetnika v kaotičnem in mračnem času, ki je človeške vrednote, vključno z ljubeznijo, s tem pa človeka in človeštvo nasploh postavil pod vprašaj. Melkior, soočen s človeško neumnostjo in nesmisлом

življenja, zastavlja mnoga vprašanja, ki ostajajo brez odgovora. Njegovo hrepenenje po sreči se izpridi, želja po resnični ljubezni se ne uresniči. V njem se bojujeta logika in različni dvomi. Upravičeno podvomi v civilizacijski napredek in človeško moralo. Njegove sanje, ki so pogosto moške erotične fantazme, se zmešajo s spomini in sprotnimi dogodki v "čudni kalejdoskop". V času "strašnih resnic", med katerimi je tudi spoznanje, da "življenje ni sen", temveč je "enotnost vseh svinjarij – ki se imenujejo človek", Melkiorju pogosto zmanjka "spretnosti življenja". Na koncu se odloči, da bo šel "naproti ljudožercu Polifemu", z upanjem, da se ga bo izognil, toda istočasno mu gre kiklop Polifem že naproti.

Ko je Marinković leta 1938 pisal o dramatizaciji *Bratov Karamazovih*, je dejal: "Dostojevski, tako kot Stendhal, ne pripisuje posebnega pomena stvarjem; vse svoje zanimanje osredotoči na ljudi, ljudje pa so – drame v najelementarnejšem pomenu besede." *Kiklop*, v katerem Marinković pogosto omenja in navaja Dostojevskega, potrjuje, da je to tudi kredo njegove lastne pripovedne poetike, kajti predvsem ga zanimajo "usodni nesporazumi" in nesrečna usoda človeka, s katerim upravljajo sile zunaj njega. Poleg tega, se zdi, ves čas, od zgodnjih novel do zadnjega romana z naslovom *Never more* iz leta 1993, pritrjuje Dostojevskemu, ki je trdil, da "nič ne more biti bolj fantastično in nepričakovano, pa tudi neverjetnejše od same stvarnosti". V *Kiklopu* gre za fantastično stvarnost, v kateri ni meja med stvarnimi dogodki, spomini, sanjami in domišljijo, med Melkiorjevim notranjim življenjem in življenjem okrog njega, ki sta enako grozeči. Kajti nad vsem se v "nizkotnem in vulgarnem svetu" dviguje kiklopska pošast s svojimi ljudožerskimi apetiti. Stopnjevana grožnja stopnjuje Melkiorjevo tesnobo in strah v mestu, ki se je spremenilo v *poblazneli Zoopolis*.

Marinkovićev odnos do grozečega sveta je tudi tokrat, mogoče še bolj poudarjeno, ironičen in avtoironičen. Pri tem se spomnimo, da je že leta 1940 v tekstu o Katajevju s podnaslovom *In o tem, kako se smejemo* napisal, da je avtoironija "oblika lastnega poguma" in da se "ne znamo več inteligentno smejati". Prepričan, da se je humor rodil iz intelekta, dodaja: "Človek, ki se modro smeje, se ne smeje ne iz ljubezni ne iz sovraštva." In prav takšen je njegov smeh, s katerim se posmehuje sebi in drugemu, navidezni človekovi veličini kljub velikosti njegovega mikrokozmosa, kajti ko je soočen z neskončnimi razsežnostmi vesolja, z makrokozmosom, se pravzaprav pokaže manjši od prahca. Posmehuje se vsakemu *neumnemu olupšavanju stvarnosti*, pa tudi "peklu resničnosti". Celo pisateljskemu poklicu in poslanstvu. Tovrsten posmeh je vtkan kakor zlata nit v njegovo pripovedništvo, v katerem je "razvezal jezik in razigral domišljijo" in ki je prav po njem in po "novi vrsti humorja" prepoznavno ter se morda največ po njuni zaslugi upira času, ki je medtem veliko del pisateljev, ki so vse stavili na patetično resnost, potisnil v pozabo.

Zgodovina se ponavlja in ponavljajo se vojne, ki bodo vedno znova še dodatno aktualizirale Marinkovićev roman *Kiklop*, kot ga je zadnja vojna v nekdanji Jugoslaviji, v načrtovanje katere so bili, žal, vpleteni mnogi intelektualci, mnogi pa so bili njene žrtve.